

پژوهشی در تاریخ نماز

(تحقیق و ترجمه «تاریخ الصلاه»)

www.ketab.ir

دکتر داود اسماعیلی

دکتر زهرا کلباسی اشتری

سرشناسه	: علی، جواد، ۱۹۰۷ - ۱۹۸۷ م.
عنوان فراردا دی	: Ali, Jawad
عنوان و نام پدیدآور	: تاریخ الصلاه فی الاسلام، فارسی
موضوع	: پژوهشی در تاریخ نماز : تحقیق و ترجمه تاریخ الصلاه / تألیف جواد علی؛ [ترجمه] داود اسماعیلی، زهرا کلباسی اشتری.
موضوع	: نماز
موضوع	: Salat
شناسه افزوده	: اسماعیلی، داود، ۱۳۵۹ - مترجم
شناسه افزوده	: کلباسی، زهرا، ۱۳۷۲ - مترجم
شناسه افزوده	: جهاد دانشگاهی، واحد اصفهان
شناسه افزوده	: Isfahan Branch Jahad Daneshgahi
رده بندی کنگره	: BP۱۸۶
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۳۵۳
شماره کتابشناسی ملی	: ۷۲۳۳۴۸۸
وضعیت رکورد	: فیبا
یادداشت	: کتاب حاضر در سالهای مختلف توسط مترجمان و ناشران متفاوت منتشر شده است.
عنوان دیگر	: تحقیق و ترجمه تاریخ الصلاه.
موضوع	: نماز
موضوع	: Salat
شناسه افزوده	: اسماعیلی، داود، ۱۳۵۹ - مترجم
شناسه افزوده	: کلباسی، زهرا، ۱۳۷۲ - مترجم
شناسه افزوده	: جهاد دانشگاهی، واحد اصفهان
شناسه افزوده	: Isfahan Branch Jahad Daneshgahi
رده بندی کنگره	: BP۱۸۶
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۳۵۳
شماره کتابشناسی ملی	: ۷۲۳۳۴۸۸
وضعیت رکورد	: فیبا

انتشارات جهاد دانشگاهی واحد اصفهان
 اصفهان - میدان آزادی - جنب درب شمالی دانشگاه اصفهان
 تلفن: ۰۲۱-۳۶۶۸۰۰۶۲
www.jahad-bookshop.ir

نام کتاب: پژوهشی در تاریخ نماز (تحقیق و ترجمه تاریخ الصلاه)

تألیف: جواد علی

مترجمان: دکتر داود اسماعیلی، دکتر زهرا کلباسی اشتری

نوبت چاپ: اول

تاریخ نشر: ۱۳۹۹

تیراژ: ۵۰۰ نسخه

ناظر فنی: علیرضا جنت

مدیر تولید: اسماعیل بهارلویی

قیمت: ۴۰۰۰۰ تومان

مراکز پخش:

اصفهان:	(۱) انتشارات جهاد دانشگاهی واحد اصفهان	۰۳۱-۰۳۶۶۸۰۰۶۲
	(۲) علم گستر سپاهان	۰۳۱-۳۲۲۱۹۹۹۷
تهران:	(۱) انتشارات جهاد دانشگاهی (دفتر مرکزی)	۰۲۱-۶۶۲۸۷۶۲۶
	(۲) کتابیران:	۰۲۱-۶۶۵۶۶۵۰۹-۱۸
	(۳) دانشیران:	۰۲۱-۶۶۲۰۰۷۲۲۰

این اثر مشمول قانون حمایت مؤلفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ است، هر کس تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه مؤلف (ناشر) نشر، پخش یا عرضه کند مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

فهرست مطالب

7	مقدمه
13	مقدمه‌ی مؤلف
14	موضوعات کتاب
19	نماز
32	شکل نماز
33	نماز جماعت
36	وقت و تعداد نمازها
38	نماز در اسلام
45	عبادت شبانه
55	نماز دو رکعتی
58	اولین نماز
61	نماز مسافر و غیرمسافر
63	اذان
68	مناره
70	طهارت و وضو
81	تیمم
82	قبله
91	دلایل انتخاب بیت المقدس
94	بازگشت قبله به سوی مکه
102	محراب
103	سوره‌ی حمد در نماز
108	سخن گفتن در حال نماز
109	نماز و تحریم شرب خمر
117	نماز جمعه

123	خطبه‌ی نماز جمعه
128	نماز عید فطر و قربان
132	نماز میت
137	نماز غائب
137	نماز خوف
143	نماز طلب باران (استسقاء)
145	نماز خسوف و کسوف
148	مسجد
156	منبر
158	ارکان اسلام
158	نماز
158	زکات
161	روزه
164	حج
166	فهرست آیات
172	اشخاص
175	قبایل
176	کتب آسمانی
176	مکان‌ها
177	رویدادها
178	فهرست منابع
178	کتاب‌ها
189	مقاله‌ها
189	منابع لاتین

جایگاه نماز در دین اسلام نسبت به دیگر اعمال عبادی بسیار رفیع و بی‌مانند است. به گونه‌ای که برپایه‌ی روایات، نماز در پذیرش یا عدم‌پذیرش سایر اعمال عبادی انسان مسلمان نقش محوری دارد و نخستین عملی است که در قیامت مورد مؤاخذة قرار می‌گیرد و مردود شدن آن موجب مردودی دیگر اعمال خواهد شد.^۱

اهمیت این موضوع موجب شده که در منابع مربوط به عبادات، سهمی ویژه برای نماز لحاظ شود و احکام و شرایط انجام آن به دقت تحلیل گردد. با این حال در میان همه‌ی این آثار جای پژوهش تاریخی منسجم و جامع درباره‌ی نماز خالی است. از این رو از اشارات کوتاه و مختصر برخی منابع به این مسئله که بگذریم، هیچگاه سیر تاریخی تحولات نماز که شامل تحولات شکلی و یا توسعه‌ی مصادیق آن است، به صورت جامع و منسجم مورد بررسی قرار نگرفته است. مسائلی از قبیل زمان وجوب نماز به عنوان عمل عبادی مختص اسلام و تمایز یافتن آن از نمازهای پیش از اسلام، زمان تغییر شکل نماز به قالب نمازهای پنجگانه، زمان افزوده شدن برخی اعمال مربوط به نماز، همچون اذان، وضو و کیمم، زمان بیدایش گونه‌های مختلف آن مانند نماز خوف، نماز میت، نماز مسافر و ... و بررسی تفاوت و شباهت انواع نمازهای اسلامی با نمازهای دوران جاهلیت و نمازهای اهل کتاب.

در نتیجه، خلأ نگاه تاریخی به نماز به گونه‌ای است که عموم مسلمانان نسبت به

^۱. در منابع روایی شیعه و اهل سنت در روایات متعدد براهمیت نماز تأکید شده تا حدی که در برخی کتاب‌های روایی باب مستقلی به آن اختصاص داده شده است. از جمله روایتی است که شیخ طوسی نقل کرده است: الْحُسَيْنُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ قُضَائِكَةَ عَنْ حُسَيْنِ بْنِ عُمَانَ عَنْ سَمَاعَةَ عَنْ أَبِي بصيرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ يَقُولُ إِنَّ أَوَّلَ مَا يُحَاسَبُ بِهِ الْعَبْدُ الصَّلَاةُ فَإِنْ قِيلَتْ قَبْلَ مَا سَوَاهَا وَإِنَّ الصَّلَاةَ إِذَا ارْتَفَعَتْ فِي وَقْتِهَا رَجَعَتْ إِلَى صَاحِبِهَا وَهِيَ بَيَاضٌ مُشْرِقٌ يَقُولُ حَفِظْتَنِي حَفِظَكَ اللَّهُ وَإِذَا ارْتَفَعَتْ فِي غَيْرِ وَقْتِهَا بَغِيرَ حُدُودِهَا رَجَعَتْ إِلَى صَاحِبِهَا وَهِيَ سَوْدَاءُ مُظْلِمَةٌ يَقُولُ ضَيَعْتَنِي ضَيَعَكَ اللَّهُ (طوسی، ۱۴۰۷: ۲/۲۳۹).

سیر تحولات آن آگاهی بسیار محدودی دارند و غالباً چنین تصور می‌کنند که از آغاز ظهور اسلام، نماز به شکل امروزی و با مصادیق و عناوین گوناگون فعلی برای مسلمانان نخستین تشریع شده است. حال آنکه با مطالعه منابع تاریخی و تفسیری، حقیقت مسئله به گونه‌ای دیگر پدیدار می‌شود.

دکتر جواد علی از جمله محققان معاصر عراقی است که جای خالی این پژوهش در میان مطالعات دینی را به درستی درک کرد و با نگارش کتابی با عنوان «تاریخ الصلاة»، تلاش نمود ابعاد کمتر دیده شده پیرامون تاریخ تحولات نماز را نمایان سازد. وی با تسلطی وافر بر تاریخ عرب جاهلی و تاریخ اسلام پژوهشی گسترده در متون حدیثی و تفسیری و نیز منابع دینی دیگر ادیان توحیدی و آثار مستشرقان، اثری محققانه، نوآورانه و جامع پیرامون نماز ارائه داده است. از این رو نگاه نو و تلاش ستودنی نویسنده در تألیف این اثر، ما را بر آن داشت تا به ترجمه‌ی آن روی آوریم. برای این مهم افزون بر ترجمه‌ی متن، تلاش گردیده تا در عین دقت، متن عربی به سلیس‌ترین شکل به زبان فارسی برگردان شود.

تأمل در منابع مورد استفاده‌ی جواد علی نشانگر آن است که او به منابع دینی اهل سنت اتکا داشته و عمدتاً از آنها بهره برده و جز در موارد نادری به منابع شیعی مراجعه نکرده است. از سوی دیگر او هرچند با دقت بخش‌های نماز و انواع نمازهای مشهور و مورد اتفاق مسلمانان را فهرست کرده، اما در تحقیق پیرامون آنها، همه‌ی منابع لازم بررسی نشده و زوایای گوناگون هر مسئله مورد توجه قرار نگرفته است. لذا بسیاری از بخش‌های کتاب او با مراجعه به منابع تاریخی، تفسیری و حدیثی و تحقیق دوباره در آنها، کامل‌تر و جامع‌تر می‌شود. کاستی‌ها در این موارد موجب شد تا ضمن ترجمه‌ی این اثر، تحقیق جامعی پیرامون موضوعات مختلف آن صورت پذیرد و «تاریخ الصلاة» با پژوهشی عمیق‌تر عرضه شود. به طوری که اکنون، پس از تحقیق انجام شده، منابع غیر لاتین کتاب، از شصت مورد به بیش از

دویست مورد افزایش یافته است. البته به منظور حفظ متن اصلی، همه‌ی مواردی که توسط مترجمان تحقیق شده، در پاورقی افزوده شده است. در مجموع اقداماتی که افزون بر ترجمه در این کتاب انجام شده چنین است:

1. به منظور صحت و دقت هرچه تمام‌تر، ترجمه‌ی این اثر چندین بار ترجمه با متن اصلی تطبیق شده، و در ضمن متن همه‌ی نقل قول‌های تاریخی و تفسیری و روایاتی که جواد علی از منابع گوناگون نقل کرده نیز مجدد مورد بررسی و تطبیق قرار گرفته است.

2. در مقایسه ارجاع‌های کتاب «تاریخ الصلاة» با منابع اصلی، گاه روایتی ناقص نقل شده یا برداشت مؤلف برخلاف متن صریح روایت بوده که این کاستی‌ها در تحقیق مترجمان برطرف شده است.

3. جواد علی در مواردی که بحث‌های مهم فقهی مطرح است، بدون اشاره به آراء فقها، صرفاً به وجود اختلاف میان مذاهب اسلامی اشاره نموده است. هرچند زاویه نگاه مؤلف در این کتاب تاریخی بوده، اما به جهت اهمیت موضوع نماز در فقه فریقین، و روشن شدن بهتر و بیشتر اختلافات مذکور دیدگاه‌های فقهی مذاهب خمس (شیعه، حنفی، مالکی، شافعی، حنبلی) در مهم‌ترین موضوعات جمع‌آوری و به اختصار ارائه گردیده است. رویکرد اصلی در این باره ارائه مهم‌ترین وجوه اشتراک و افتراق دیدگاه‌های مذکور با یکدیگر است. نکته‌ی قابل ملاحظه در این گزارش‌ها آن است که در برخی موارد اختلاف‌ها صرفاً در حد تفاوت در تعبیر و چگونگی ارائه مطالب و در برخی موارد کاملاً مبنایی است.

4. در بررسی همه‌ی چاپ‌های موجود از کتاب «تاریخ الصلاة»، نکته‌ی قابل تأمل آن است که هیچ یک فهرست منابع ندارند و در پاورقی نام مختصر کتاب منبع به همراه شماره‌ی جلد و صفحه ذکر شده که البته در اندکی موارد نام نویسنده نیز دیده می‌شود. در نتیجه اولاً مشخص نیست که جواد علی از کدام چاپ در هر

منبع استفاده کرده و ثانیاً کتابشناسی اثر در دسترس نیست. این کاستی موجب شد تمامی ارجاعات کتاب «تاریخ الصلاة» مجدداً در منابعی که جواد علی ارائه کرده بود، بررسی گردد و فهرست دقیقی از کتابشناسی آنها تهیه شود. حال آنکه یافتن بسیاری از ارجاعات اقدامی به شدت مشکل و زمان‌گیر بود؛ زیرا بخشی از منابع به دلیل شهرت و استفاده فراوان چاپ‌های متعددی دارد و برخی دیگر همچون منابع تاریخی، چند جلدی و فاقد فهرست موضوعی است و برخی دیگر منابع ناشناخته‌ای است که دسترسی به آنها سخت است.

5. در متن اصلی برای ارجاع دهی به ذکر یک یا دو منبع اکتفا شده است. درحالی‌که در منابع دیگر گاه همان مطلب بدون تغییر یا به صورت کامل‌تر و گاه به صورت متفاوت یافت می‌شود. از این رو تلاش شده همه‌ی مطالب این کتاب در منابع مهم دیگری غیر از منابع مورد استفاده جواد علی نیز بررسی و نکات لازم در پاورقی توضیح داده شود. لذا بسیاری از منابعی که به آنها ارجاع داده شده، حاصل تحقیق مترجمان است و در متن عربی کتاب وجود ندارد.

6. مطالبی که در پاورقی افزوده شده صرفاً توضیح بیشتر مطالب متن نیست بلکه گاه دیدگاه جواد علی قابل نقد بوده که در پاورقی تلاش شده ضعف استدلال ایشان مشخص شود و گاه مطالب نیاز به توضیح یا تکمیل داشته که تا حد امکان در پاورقی شرح، اصلاح و یا تکمیل شده است.

7. با توجه به این‌که مؤلف در نگارش کتاب اهتمامی به منابع شیعی نداشته و صرفاً به منابع عامه اتکا کرده، در پاورقی ذیل مواردی که روایات شیعی یا دیدگاه مهمی از اندیشمندان شیعه وجود داشته، آراء آنان نیز بیان شده است.

8. در مواردی که جواد علی از برخی منابع لاتین استفاده کرده نیز ارجاع‌ها ناقص است. با تلاش فراوان این منابع جز در دو مورد همگی یافت شده و این دو منبع در همه‌ی موارد تکرار به همان شکل ناقص در پاورقی ثبت گردید.